

על הספרות

- פרק א - כתיבת התורה שבעל פה
 - פרק ב - חשיבות הספרות
 - פרק ג - טהרת הנשמה של הסופרים
 - פרק ד - עירור לכתיבת מאמרים
 - פרק ה - כתיבת תולדות גדולי ישראל
 - פרק ו - ספרות ושיבת ציון
 - פרק ז - כתיבה המקדמת את פני המשיח
 - פרק ח - כתיבה המשפיעה על אומות העולם
 - פרק ט - על עיתונים
 - פרק י - סגנון הכתיבה
 - פרק יא - כתיבה המייעלת את הבנת התורה
- סיום

פרק א - כתיבת התורה שבעל פה

חז"ל אמרו כי "אלף בני אדם נכנסים ל[לימוד] מקרא, יוצא מהן מאה למשנה, עשרה לתלמוד, ואחד להוראה"¹. ככל שמתקדמים במדרגות הלימוד ישנה נשירה הולכת וגוברת של תלמידים.

מעתה נשאלת השאלה: כיצד תעבור התורה ועיקרי דעותיה אל הציבור הרחב? על כך ישנן שתי אפשרויות: או שישמעו שיעורים באגדה או בהלכה מפיי החכמים, או שיקראו דברים שבכתב, איש איש לפי רמתו ולפי תחום התעניינותו. כמובן, שלכל אחד מאופנים הללו ישנם כללי מקצוע שצריך המחנך להכיר, וכך יש לדעת כיצד לעניין את השומעים/הקוראים, כיצד לסגנון את הדברים כך שהתוכן הלימודי יהיה קל ומובן וכדומה.

לזאת קרא מרן הראי"ה "כח הספרות". הרב היה מעודד את המוכשרים לכך לחקור בעסקי מחשבת ישראל, לחדש ולהעשיר את ספרותנו במושגים מחשבתיים. אף הוא עצמו עסק בכך רבות.

1. ויק"ר ב. א.

כך כתב הרב במאמרו "כבוד הרבנות": "הכוחות הסגוליים והממשיים של הדיינות, ההוראה, הדרשנות, ההשכלה והספרות, מוכרחים להתאחד בידי הרבנות בתור אגודה אחת. הרבנים צריכים לעמוד על מרום הפסגה של תחיית האומה ולהיות עמלים עם הציבור בכל פינות החיים של הבנין ושל היצירה הלאומית... הספרות מוכרחת להעשות כלי מחזיק ברכה בידי הרבנות, לצקת על ידה את רוחה על הדור הצעיר, על הבנים ועל הבנות, על בני העלייה ועל ההמון כאחד"².

ידועה דרשת חז"ל³ שאסור לכתוב את התורה שבעל פה, והתירו רק משום "עת לעשות לה", הפרו תורתך". ונשאל: מה היה הצורך לכך? מבאר מרן הראי"ה, כי סיבת האיסור היה רצון ה' שיהיו אסיפות גדולות של חכמי הדור, שבהן ישבו יחד כדי לברר כל נושא ונושא. אילו היה מותר לכתוב כתבים או ספרים, היו הלומדים מסתפקים בספרות הכתובה, ויפסיקו לדון מעצמם בתורה. אבל כאשר נאסר עליהם לכתוב שום דבר, הצטרכו לנדוד למרחקים ולהשתהות במקומן של הישיבות הגדולות. בדרך כלל ראש הישיבה היה אישיות דגולה, מגדולי הדור, ולכן אמרו: "הוי גולה למקום תורה"⁴; וגם אמרו: "והעמידו תלמידים הרבה"⁵.

באופן זה התפתחה התורה והתרחבה, בזכות העיונים המשותפים בקהל רב. אבל בירידת הדורות, כבר התקשו רבים לעזוב מקומותיהם לזמן ממושך, ממילא נצטמצם לימוד התורה. לכן ראו חכמי הדור שיש להתיר את הכתיבה. הסיבה לכך: באמצעות התורה הכתובה תגיע התורה לכל מקום ומקום וירבו הלומדים, למרות שאינם פורשים מבתייהם ללכת לישיבה.

כך הלכה התורה הכתובה והשתרשה בעם, עד שקבע הרא"ש, ואחריו השו"ע⁶ כי עיקר מצוות כתיבת ספר תורה הוא ע"י כתיבת חידושי תורה שהאדם למד. "ומני אז נעשתה הספרות למגדל עוז וחומה בצורה לתורתנו הקדושה אשר תמלא לנו בחסד ה' חסרון הוועדים הכוללים והישיבות הגדולות אשר קצרה ידינו לכוננם כ[ב]שנים קדמוניות. וכל איש אשר לו לב מבין וחפץ בתבונה, יוכל לדעת לא בעמל גדול [את] רוב עיקרי תורתנו והרבה מפרטיה"⁷.

2. מאמרי הראי"ה, עמ' 53-54.

3. גיטין ס ע"א.

4. אבות, פ"ד.

5. שם, פ"א.

6. יו"ד, סי' ער.

7. מאמרו של הראי"ה ב"עיתור סופרים". מובא באוצרות הראי"ה. מהד' תשס"ב. ח"ג, עמ' 94-97.

הראי"ה לא הכיר אז את דברי ר' צדוק הכהן (שנדפסו רק כעשרים שנה אחרי שהראי"ה כתב את הדברים הנ"ל), אבל גם הוא מביע רעיון דומה: "וכל זמן שהיו כל ישראל יחד בארץ ישראל ולמדו תורה התלמידים מפי רבותיהם, נאסרה הכתיבה כדי שלא יסמכו על מה דכתיבא ומנחא, ויצטרכו ללמוד מפי הרב. דאינו דומה [ה]לומד מפי רבו למפי כתבו, כי בפה מתגלה מעמקי הלב, משא"כ בכתב אי אפשר לכתוב מה שבלב"⁸.

המילה "ספרות" מוזכרת בכתבי הראי"ה ביותר ממאתים הקשרים שונים. ניתן ללמוד מכך, שהרב הקדיש מחשבה מרובה לנושא זה, וראה בו נחיצות גדולה; במיוחד בתקופה שבה הולך ונחלש הקשר הפרונטאלי שבין הרב והציבור.

לאחרונה, באוכלוסיה הכללית מספר הקוראים מאמרים מחשבתיים פוחת והולך. זאת בשל הרגלי הצפייה בטלוויזיה, במשחקי ספורט וכדומה. גם בקרב ציבור בוגרי הישיבות ניכר כי טרדות החיים הסואנים אינן מניחות לאדם שהות כדי להתבונן⁹ בעניינים אלו. ובכל זאת, גם בימינו ניתן לאנשים רבים להפיק תועלת מספרות ממוקדת בנושאים מסויימים, ובתנאי שהיא תהיה מסוגננת במקצועיות, מנוסחת בצורה מושכת וכתובה בתמציתיות.

פרק ב - חשיבות הספרות

כך כותב הרב על עצמו: "לא לחינם נטע בי, אלוה כל הנפשות, את התשוקה התדירית לכל נסתר, לכל נאצל ונשגב. ולא לחינם הביאני לארץ ישראל. ולא לחינם יצר בי רוח אומץ וטוהר פנימי, אע"פ שהנני מוקף חולשות וכשלונות לאין מספר, הרבה יותר מכל ההמון וכל בני תורה הרגילים, ואף יותר מכל בני המעלה, עדיני הרוח והמרגישים רחשי נשמה. כל אלו נוטעו בקרבי כדי להשתמש בהם להאיר לעולם, ליצור ספרות מלאה אור רזי תורה, פופולרית ושוה לכל נפש, מלאה שירה וגבורה, חמושה בשכל טוב ובביקורת נאמנה, להרים קרן לעם ד' ולתשועת עולם אשר הִחֵלָה לזרוח לו בארץ ישראל"¹⁰.

הרב ראה את עצמו ממלא שליחות מן שמים, כדבריו: "אין ספק כי רוח ה' מעודדני לפעול ולעשות"¹¹; "ידעתי כי למחיה שלחני ד' "¹². לאור זאת יוכנו דבריו דלהלן: "הנני צריך

8. מחשבות חרוץ, טו, עמ' 113. עייין שם, שכעת, כשהותרה הכתיבה, ישנה מעלה גדולה לכתוב את התורה.

9. ראה מסילת ישרים, פ"ב.

10. שמונה קבצים, ג, רנט.

11. אגרות הראי"ה. ח"א. עמ' קמב.

לשחרר את ספרותי מכבליה. מפני מה איני יכול לכתוב את עומק רעיונותי בדרך ישרה, בלא סיבוך, בלא הרכבה יתרה, כי אם דברים כמשמעם, להגלימם לפי סדר יצירתם? זהו סוד מסותר, נעו מעגלותיו של ארח החיים, וטלטל הקב"ה שביליה של תורה. מניעות גדולות עומדות נגד כל התגלות רוחנית עליונה שלא תופיע בכל הרחבתה. אין העולם כדאי לאורה יתירה. אבל אנו חייבים להלחם עם המניעות. עומק החסד ינצח את הכל, ערפלי המחשכים יסורו, ינוסו הצללים, וכבוד ה' ואורו יופיע"¹³.

הרב התאונן על קשיי כתיבה שלו: "הרבה מעכב עלי, [מ]לעשות ולכתוב, העול הגדול המעשי והעיוני שמוטל עלי [כלומר: טרדותיו כרבה של יפו והמושבות]. יחנני ה' בחופש הרעיון, להעמיד כל דבר וענין לזמנו ומקומו, כדי שאוכל להועיל באמת במיעוט החיל אשר מיד ה' נפל לי חבל. אבל אני צריך לחשוב הרבה מאד, לפעול ולכתוב רק מעט מן המעט, תמצית קטן הכמות [מן ריבוי הסתעפות מחשבותיו והגיגיו] אז הדבר מתוקן לכל הפחות ברוחי. והמצב מכריחני לדבר ולפעול, ולפעמים ג"כ לכתוב, ע"פ התעוררות של דחיפה מן החוץ [דהיינו: כאשר אחרים מבקשים ממנו לכתוב על נושא מסוים, ואז הדברים אינם מסוגננים בבהירות ובשלימות כמו שהיה ראוי להיות, לפי רצונו]"¹⁴.

עוד על דברי הרב אודות עצמו ואופני כתיבתו, עיין בספר "חדריו"¹⁵, לפי מפתחותינו לספר זה ב"אוצרות הראי"ה"¹⁶.

פרק ג - טהרת הנשמה של הסופרים

"אי אפשר לספרות ישראלית שתצליח בלא התקדשות הנשמות של הסופרים"¹⁷.

"הספרות תתקדש, וגם הסופרים יתקדשו, יתרומם העולם להכיר את כוחה הגדול והעדין של הספרות, הרמת היסוד הרוחני בעולם בכל עילוויו"¹⁸. שם ממשיך הרב לבאר שהציבור

12. שם, עמ' קפט.

13. שמונה קבצים, ג, רלו. עיין שם, רכח-רלו.

14. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' קנד.

15. הוצ' ישיבת ההסדר רמת גן.

16. מהד' תשס"ב, ח"ה, עמ' 386.

17. אורות, עמ' פא.

18. שם, עמ' פב.

עתיד לדחות את הספרות הטמאה, "את טומאת הרעיון שבסופרים רבים, שלא תכסה [על טומאה זאת] כל מליצה מוסרית... רוח טומאה זו, ככל רוח הטומאה בכלל, עבור יעבור, יבטל מן העולם וכליל יחלוף. והספרות תתקדש, וכל סופר יחל לדעת את הרוממות ואת הקודש שבעבודתו, ולא יטבול עטו [בקסת דיו] בלא טהרת גשמה וקדושת רעיון. לפחות תקדים המחשבה של תשובה, הרהורי תשובה עמוקים לפני כל יצירה. אז תצא היצירה בטהרתה, רוח ה' תחול עליה, ונשמת הגוי כולו".

האריך בזה הרב במאמרו "תעודת ישראל ולאומיותו"¹⁹: "הספרות צריכה להיות מטפלת בגידול הכוחות המוסריים, הנובעים מטוהר לב, מאהבת תורה ויראת ה'. רק אז תצליח שיהיו כל תביעותיה נשמעים בעולמנו... טהרו את הספרות, סופרים נכבדים, טהרוה מכל דופי, מדברי נבלה וקלות ראש נגד כל קודש"²⁰.

הרב תלה את קולר הכפרנות בישראל על צוואר ההתכחשות לתורה הפנימית. "ההזיה הנגלית, המתעבת בחולשת כח הכרתה את כל עושר צפון ונעלם, החשיכה את העיניים וקצרה את חוג הראות בבנותה חומת סינים גסה לחופש הרוח, אשר באויר מעופש זה נולדה גסות הכפירה בצורתה המנוולת שאנו רואים עתה בימינו. וכשזו נזקקת אל הלאומיות, בוורת היא ממנה דוקא את חלקיה היותר רעים... זהו מעמד המיצר של כנסת ישראל, אשר תרד אליו בהכרח סמוך ליקיצתה לתחיית אמת"²¹. הרב ידע כי מעשה ההיטהרות בוא יבוא, "וכהנודף עשן ינדפו כל אותם רוחות הקטב אשר מלאו את הארץ, את השפה, את [כתובת] ההיסטוריה ואת הספרות".

"גער חית קנה"²². הרב פירש שמדובר על קנה [עט] סופרים, "המשתמש בכוחו הספרותי לרועץ, להמם את החברה, ולבצר [לחזק] את מקלטי הרשעה"²³. הכח הספרותי שירד לתהומות אפלים, עלינו לקדש העט להוכיח לעולם "שהאדם עשוי בצלם אלוהים".

הרב מעורר לפתח ספרות של קודש, כדי להתמודד נגד ספרות של טומאה. "הספרות של הקודש מוכרחת להתפשט וצריכה להתרחב. כל הגות לב טבעי של הגיון קודש, של שירה חפשית, שיסודה ביסוד הנשמה במקוריותה, צריך הוא להיות נקלט במקלט הספרות.

19. מובא באוצרות הראי"ה, מהד' תשס"ב, ח"ב, עמ' 60-65.

20. שם, עמ' 62.

21. אורות, עמ' קלד.

22. תהלים סח, לא.

23. אורות הקודש, ח"ג, עמ' קפב; שמונה קבצים, ז. מג.

ויעמדו זה נגד זה, נגד כל הגיוני הרשע שהנפש הטמאה שבאדם הוגה, שהיא מתגלמת בספרות, ומסריחה את העולם בהבלה המעופש. תבוא ספרות [ה]נובעת ממקור חיי הקודש, ותבסם את העולם"²⁴.

מה היא הסיבה הראשית לקלקול הסופרים שבזמננו? החיקוי של תרבות אומות העולם. כך כותב הרב: "אחרי העצב של הקישוט החיצוני הלקוח כולו מדרכי העמים, הרחוקים מהליכות חיינו הפנימיים, הנה תבוא ההסתה לעשות עיקר יסודי ג"כ מחכמת העמים וספרותם, הנובעת מבאר נכריה"²⁵.

כאשר חקר הרב את הסיבות לכך שירדנו לשפלות רוחנית הנוכחית בעקבתא דמשיחא, הוא תולה הקולר בצווארי הסופרים המטעים. "בבירור הדיעות המשוטטות בעולם עצמן, להבחין בין דברים שראוי לקחתם לאמת מופתית [כלומר: מוכחת בראיות], לבין הדברים של ספרות שטחית שאין בהם ממש, כי אם נתפרסמו מסיבת רפיון הדעת של רוב הקוראים, שהדיעות הקלושות והשטחיות, בייחוד אם הן מקילות את ערך העול המוסרי, מתקבלות ביותר, כמו שמתקבלות ביותר בין שונאי עמנו. אותה ספרות המשפילה את ערכם של ישראל ודורשת בגנותם"²⁶.

וממשיך הרב: "על כן אנחנו חייבים להכשיר את עצמנו בכל המכשירים הדרושים לזה, עד שנוכל להתבונן, לעיין, לכתוב ולחדש, ספרות גדולה ורחיה מעומק נשמתה של תורה הפנימית, שתהיה גם נאה ומתקבלת מצד צורתה החיצונית כפי האפשר... וכאשר יעלה בדינו, כמה שיעלה, הוא אוצר טוב ויקר. ואם כי לא לאדם אחד, ולא לדור אחד, היא המלאכה הגדולה הזאת. מכל מקום אל יפול לב כל עובד. יעשה כל אשר יוכל, ותשועת ד' תשגבנו שברכות הימים, רבים יעבדו באלה המקצועות החמודים היסודיים, והושיעו את ישראל"²⁷.

24. שמונה קבצים, א, תקיב. עיין עוד שם, תשעז.

25. עין איה, שבת, פ"ב, סי' עד.

26. מאמרי הראי"ה, "בעקבתא דמשיחא", עמ' 87.

27. שם. עמ' 88.

פרק ד - עידוד לכתיבת מאמרים

"והגני לעורר את כב' ואת כל הצעירים החפצים להתעודד לחיים רוחניים, מכובדים ומתוקנים באמת בעז"ה, על דבר ההסתגלות הספרותית. הננו חייבים לקנות לנו את הכשרון הספרותי, את הסגנון החי לכל צבעיו, את הפרוזה [מאמר ללא חרוזים ושירה] ואת המליצי. ואם יש בנו מי שמרגיש את רוחו בנטיה לשירה ופיוט, אל נא יעזוב כשרונו. יעשו מסות, בחינות, 'ללמד בני יהודה קשת'²⁸. סוף כל סוף, אע"פ שאני מלמד לעצמי ולאחרים, שתהיה מידת השלום והחסד הגברת התכונות בנפשותינו ובסגנונינו, מכל מקום חמושים אנו צריכים להיות למלחמת ה' בעמלק הפנימי והחיצוני, והננו חייבים להכין לנו את הנשק הזמני – העט. אנו צריכים לתרגם על פי הסגנון הזמניית כל האוצר הקדוש שלנו, אוצר הדיעות והרגשות של כל התורה כולה כמעט, לקרבם לבני דורנו"²⁹.

המלחמה שהזכיר הרב נגד "העמלק הפנימי" – כוונתה למלחמה בכופרים שבישראל. בזה הוא רמז אל דברי הזוהר³⁰. כן הזכיר ב"עין איה"³¹.

כבר עם בואו של הרב לארץ ישראל התחיל לעורר לכך. הרב חשש מאוד מפני עטם השנון של הסופרים החילונים, הלועגים במאמריהם לקדושת עם ישראל והתורה. כך היה סגנונו בשנת תרס"ו, בכרוז שהפיץ בעולם התורה: "אבל בגיבורי הרוח העומדים לנגדנו בזרוע חשופה בשרביט של אש נורא... העט כבש לו את העולם, הוא רודה במחשבות, ברגשי הלב וגם במעשים. בבטחה הוא עושה דרכו, חיצים שנונים ומדקרות כחרב, במנוחה הוא שולח. היעלה על הדעת שאנו רשאים לחשות ולא לקנות לנו את הזיין המודרני הזה? אבל זה העט איננו 'נהרא דמכיפיה מיבריך'³². הוא לוקח חילו מאוצר המחשבה... ואנחנו, למה לא נעשה לנו גם אנו עט? היבשו מוחותינו? חלילה!... [האם נגמר] כל רעיון מקרב לבנו פנימה?!"³³

28. העיר הרצי"ה: מליצה ע"פ שמו"ב א, יח.

29. אגרות הראי"ה, ח"ב עמ' רכו. שם מסיים את דבריו: "אל תבוזו לשום הזדמנות להעלות על הספר אמרי יושר, מלאים חן, מסולאים בחופש רוח טהרה וקדושה".

30. ח"א, כה ע"א. ראה דברי הגר"א, אדרת אליהו, דברים, דפו"ח עמ' 512.

31. ברכות, פ"ט, רפט: "עם ישראל גוי מעולם הוא, כל כלי יוצר עליו לא יצלה, ילעג למהרסיו החיצונים והפנימיים".

32. שבת סה ע"ב.

33. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' כה.

הרב הדריך את בני הישיבות שיקבעו את עיקר עיסוקם בלימוד התלמוד והפוסקים; אך עם זאת, על המוכשרים שבהם למצוא זמן לעסוק בכתיבת מאמרים ביאוריים לתועלת הציבור. וזו לשונו: "ולפני בא התור של מחברי ספרים, יבואו לנו סופרים טובים [המחברים] מאמרים הגונים. ואיש יחד פני רעהו להיות מחדדים זה את זה [כלומר: יראו זה לזה ממה שכתבו כדי לצחצח הדברים ולשפר צלילות המחשבה]... גם בהלכה זו של תורת הלב, הכוללת גם כן כל חכמת ישראל, השבויה עכשיו בידי אדונים קשים [דהיינו: חוקרים המלומדים בטכסטים תורניים, אבל העוסקים בשלילה ובביקורת הורסת, וכן סופרים חילונים הכופרים בכל קדושה], ועלינו החובה לשבר כריחי ברזל"³⁴. הרב קורא לכתוב מעט בכל יום: "נסתפק בהתחלה קטנה, נדבר, נעורר, נכתוב, 'זמר בכל יום, זמר בכל יום'³⁵ [והשפעה האיטית תפעל בוודאי במרוצת הזמן]. 'אבנים שחקו מים'³⁶".

הרב תכנן להקים מחלקה ללימוד אומנות הכתיבה הספרותית בישיבה העתידה לקום ביפו. "ובזמן הזה, שבעוה"ר רבים מהצעירים הולכים ונפתים אחר חלקת לשון נכריה של בני פריצי עמנו, צריך ג"כ להראות לכל באי עולם כי גם ת"ח העוסקים בקדושה בתורת אמת, לא תחסר להם גם כח המליצה וצחות לשון. וזו היתה כוונת החסיד רמח"ל ז"ל במעשיו ב'ספר מליצה וצחות'. וגם אני הקטן הנני חפץ למנקט בשפולי גלימיה ז"ל, וללכת בעקבותיו כפי מיעוט יכולתי"³⁷.

בתכנית "הצעה" (נדפסה בשנת תרפ"ד) שערך הרב לפני הקמת ישיבת "מרכז הרב" בירושלים פירט עשרה יסודות. העשירי שבהם הוא ללמד "הסגנון הספרותי, להרגיל ולחנך את תלמידינו, אשר יתעתדו להיות רועי ישראל ומדריכיו, למשוך בקשת סופרים בסגנון יפה ובהיר, לבאר ולברר אמיתתה של תורה, קדושת האומה וכל דבר הנוגע לחכמת ישראל, בשפה ברורה וברוח קדושה וטהרה... וידעו תלמידינו לעמוד בפרץ גם בעט סופר מהיר נגד כל רוח סועה וסער מהדיעות הפזיזות, המתנשאות בכל דור ודור לזלזל בקדושת חייה של אומתנו העומדת לעד"³⁸.

ובהמשך דבריו שם: "על פי ועד מרכזי מבחירי גדולי ישראל ינתן לכל תלמיד מובהק מקצוע מיוחד [תחום התעניינות מסויים], שהוא מוכשר לו ביותר ונוטה אליו נטיה נפשית,

34. שם, עמ' כו.

35. סנהדרין צט ע"ב.

36. איוב יד, ט. ראה אבות דר' נתן, פ"ו.

37. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' מב.

38. מאמרי הראי"ה. עמ' 64-65.

שיעבדהו וישכללהו במשך זמן קצוב ויגשהו לביקורת. וכל הרכוש הרוחני הזה יישמר באוצר גנזי הישיבה, ויצא לאור עולם מזמן לזמן בחוברות וספרים שונים שיהיו למאורי הרוח בכל משאלות חייה הרוחניים והמעשיים של כנסת ישראל. וכל אלה חכמי התורה יהיו נושאי האורה בהר הקודש בירושלים, להוציא את עמנו, עם ה', מתוך הקטנות החילונית, מתוך הצמצום הגלותי, מתוך העבדות הנפשית הכורעת בדרך לפני כל רעיון זר וכל דיעה מטעת, ולהפיץ קרני אורה בכל מחשכי הגולה לעיני עם ה', הגוי כולו".

בנוסף לכך, עסק הרב בהתכתבות עם מספר צעירים כשרוניים, כדי לעודד אותם למחשבה עמוקה בנושאי אמונה, "להחל ספרות הגונה רוחנית ופוריה במקצוע העזוב של הלכות דעות והאמונות, בבירור גמור"³⁹.

הרב הציע שבכל ישיבה וישיבה יסדרו כוחות הוראה ללימוד אומנות הכתיבה לתלמידים המוכשרים לכך. בזאת יביאו לעמנו את האור הפנימי של אגדות חז"ל, פנימיות התורה במדרשי רשב"י והחזן והנועם של ספרי המוסר. "ובדורות האחרונים למדו כמה מגדולי ישראל בארח קביעות את התלמוד הרוחני, אם בדרכים של חכמי הקבלה, או בדרך המחקר והמוסר, אבל למדים היו בדרך הרחבה הראוי לעשות פירות ופרי פירות. אלא שאז לא היה המצב [של קיום התורה בעמנו] מחייב להרחיב כל כך את הדברים... מפני שלא היו הדברים כל כך מסוכסכים, טרם באו פריצים [בעמנו] וחיללוה.

"אין אני אומר שכל בני הישיבה יהיו מלומדים גדולים בכל המקצועות. זהו דבר למעלה מן היכולת. יחידי סגולה יכולים להוולד בכשרונות כאלה, שיוכלו להיות סופגים את כל הצדדים. אבל הרוב יתפרדו כל אחד למקצוע שלו. ואין אדם לומד תורה כי אם ממקום שלבו חפץ"⁴⁰. אבל בכללות, הישיבה חייבת היא ליתן לאומה כל מה שחסר לה. וכיון שבין כל הדברים המושכים את הלב בזמננו והפועלים הרבה על החיים, היא הספרות והשירה, מוכרחים אנחנו לראות שגם בזה המקצוע יהיה לנו [אנשים] משלנו. ולא תהיה ברית כרותה שכל בעל כשרון ספרותי, וכל משורר מפורסם, מוכרח הוא להיות כופר ופושע ישראל למפרע. את מגדל תרמית זה אנו חייבים להרוס, ולהראות לכל באי עולם את ההוד השירי והנועם הספרותי אשר יפרחו בהיותם משוקים ממקור חיי האומה הטבעיים והנאמנים, מקור מים חיים, ה' "⁴¹.

39. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' ריג.

40. עבו"ז יט ע"א.

41. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' קצה.

בספרו האוטוביוגרפי של ש"י עגנון, "מעצמי אל עצמי", מסופר שבהיות הרב קוק ברבנות יפו, בתקופה הראשונה אחרי עלותו ארצה, ביקש הרב מש"י עגנון שיביא לפניו כמה מיצירותיו הספרותיים. הסופר השאיר אותם בבית הרב, והרב עבר עליהם בסקירה והעיר עליהם את הערותיו. ודאי קיווה הרב להשפיע על עגנון. ובאמת הצטיין הסופר שהוא לצייר בספריו את חיי ישראל באירופה כאור חיובי ומחמם את הלבבות, בניגוד לסופרים אחרים בדורו. אפשר שהיה זה בזכות השפעתו של הרב.

פרק ה - כתיבת תולדות גדולי ישראל

הרב העלה על נס את החשיבות הגדולה של תיאור אבות אומתנו בפני הצעירים של הדור שלנו. ישנו ערך רב "להעיר לב בני הנעורים לחקר אבות, להוד גדלם ושיא חוסן יפעת קדושתם, למען יתפארו בתורתם וילכו בדרכיהם"⁴².

פרק ו - ספרות ושיבת ציון

כדי להועיל לעמנו, צריכים חכמי התורה לבאר בכתב את חיוניות הקדושה בכל חלקי חיי אנוש. "בשני סעיפים ראשיים צריכים אנו להיות עסוקים בחקירת הקודש: [א] (ביסוד) [בייסוד] הספרות שלה והתגלותה בהמון הרחב, [ב] ובהתעלותה בהכרתם של בעלי הכשרון ואנשי הרוח"⁴³. כלומר: צריכים להפיץ דיעות הללו בכל ההמון הרחב, וזהו ע"י ייסוד ספרות.

חייבים אנו להראות לעם כולו כי ההתעוררות הלאומית של עם ישראל לשוב ציונה היא חלק בלתי נפרד מההתעוררות הראויה לשוב לתורת ישראל.

כבר המהר"ל הקיש בין שני היסודות הללו, בשעה שדן על פעולתה השלילית של גלות ישראל בעמים. הגמרא קובעת כי בעת גלותנו "לא תימצא הלכה ברורה ומשנה ברורה

42. אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' רפו.

43. אורות הקודש, ח"ב, עמ' שז.

במקום אחד⁴⁴. העיר המהר"ל, כי כפי שגוף האומה מפוזר ומפורד, כך תורתה מפורדת, והאמת מפוזרת היא במקומות שונים⁴⁵. הרי שהקיש בין האומה ובין תורתה.

לכן קבעו חז"ל כי אדרבה, בזכות לימוד המשניות נזכה לקיבוץ גליות⁴⁶. המהר"ל מבאר: "ולמה דווקא בזכות המשניות? אבל הוא הדבר אשר דיברנו, כי התורה היא צורת ישראל. בכן פיזור ישראל מיוחס לשלא תמצא הלכה ברורה ומשנה ברורה במקום אחד. ויחוייב ג"כ שבלומדם המשנה, שבה לפחות [חוזר] סדר [כל] הדינים יחד... לכן כאשר ילמדו משניות המסודרות, (עם) [למרות] היותם כגוים מפוזרים ומפורדים, אזי אקבצם גם הם"⁴⁷.

מרן הראי"ה מבאר: "[א] הקולטורא [התרבות] העצמית שלנו, שאין לנו בה שותפות של כל גוי בעולם, [ב] ותחייתנו הלאומית על אדמת הקודש, היעודה להיות גי חזיון עולמים [מקום נבואה] – חלום נאמן אחד הוא, אשר רק בשגגה ייראה כשתי מערכות סותרות ומנגדות זו את זו. לעינינו את היסוד האמיתי הזה, להראותנו ביד רמה וקומה זקופה, בגדולה והוד, זאת היא עבודתנו, עבודת חכמי האמת, יראי ד' ביראה פנימית... ועל זה צריכים אנו להחל [להתחיל] ביסוד של ספרות, חדש ישן, שלא יפנה אל הישן עורף. כי אם יזדיין עם החדש לדעת את כל עומק הטוב של הישן, ואיך החדש הולך עמו ומשלימו תמיד... הישן יתחדש, והחדש יתקדש, ויחדיו יהיו לאבוקות אורים על ציון"⁴⁸.

במילים אחרות: עלינו להוכיח גם את הכיוון ההפוך מזה שביאר המהר"ל: שיבת ציון הנגלית לעינינו בימינו מטילה עלינו לחבר יחד את כל פזורי תורת ישראל, להוכיח את אחדותם של כל אומרי האמת בתורתנו העתיקה. בא זה ולימד על זה. אלו הם שני צדדים של מטבע אחת: עת הגאולה ממשמשת וקרבה – ותהליך זה יתפתח ע"י סופרים מזורזים העוסקים בקיבוץ הרעיונות הפזורים.

כך מזרזנו הרב: "עבודת הקודש של סלילת הדרך ועשיית גשרים בין התהומות המפרידים; זאת היא העבודה שהייתי חפץ שתהיה חביבה על כל העוסקים בנשמתא דאורייתא⁴⁹, כמו שהיא חביבה עלי עד לאחת. ובדורות האחרונים יפה לנו מאד כל שיחתם של תלמידי

44. שבת קלט ע"א. רש"י: "ברורה בטעמיה [כדין] שלא יהא בה מחלוקת".

45. דרוש על התורה, עמ' לז.

46. ויק"ר ז, ג.

47. דרוש על התורה, עמ' מד.

48. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' ריד.

49. על פי הזוהר, ח"ג, קנב ע"א-מדובר בפנמיות התורה.

הגר"א יחד עם תלמידי הבעש"ט, שהיו עומדים במצב כל כך נגודי זה לעומת זה בשעתם. ולא בלא עמל וכשרון תברא לנו ספרות שלמה, שתכשיר את עצמה לאחות את הקרעים הללו ברוח. אבל מה יקרה היא התולדה שעתידה לצאת מעבודה זאת, שהיא איחוייה של האומה בפועל, בשאיפה ברורה למטרתה המרכזית [שהיא] תשובתה אל חסנה בארצה ברום עילויה"⁵⁰.

לפי דברי המהר"ל דלעיל, אודות היחס הישיר שבין קיבוץ כל הדיעות בהבנה מתואמת יחד לבין קיבוץ בני ישראל בארצם, שאיפת הרב מקבלת משנה אור!

רעיון דומה להנ"ל, על עבודת כינוס הדיעות השונות, הזכיר הרב ב"אגרות הראיה"⁵¹.

לגבי עניין אחר העיר הרב: "לפי ההתפתחות הסגנון של הספרות, יכולים הם לבאר המון רב של משאות נפש גנוזים, בתור דברים של צפייה המוכשרים לרומם את הנשמות אל אותו הגובה שהם שואפים אליו"⁵².

פרק ז - כתיבה המקדמת את פני המשיח

"כל מה שהשפה יותר מתעשרת אצל בני אדם, והספרות מאמצת את כוחה לגלות את כל הצפון, את כל הגיוני הנפש היותר כמוסים... כן הולך החיוב ומתגדל על כל מי שכוח בידו להרים את המספים מהדיעות היותר נשגבות, שעל ידן צורת האדם מתעלה לעשות את חובתו... אם כן הרינו רואים בפריחתה של הספרות גם כן הזרחת אורו של משיח בעולם. וההפרחה של פיתוח השפה מתגלה היא בכל הענינים, בחול כבקודש, בטמא כבטהור"⁵³.

פרק ח - כתיבה המשפיעה על אומות העולם

הרב הזכיר גם את החשיבות בכתיבת מאמרים כדי לחנך את בני אומות העולם. וכך כתב הרב (ב-י"ג בניסן, תרפ"א) לאגודת הסופרים (חילונים) שבעמנו: "הנני מלא תקוה שבשעה

50. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' שד-שה.

51. ח"ב, עמ' קעב.

52. אגרות הראי"ה, ח"א, עמ' קעו.

53. שמונה קבצים, א. קעו.

הגדולה הזאת לתחייתנו הלאומית, תעמוד אגודת סופרינו על הגובה הראוי של אידיאלים הרמים, שהם נשמתה של הספרות בישראל מעולם. וכולנו נעמוד תחת דגלו הגדול של 'ספרא רבה דישראל'⁵⁴... להגיד על ידה את דבר ה' אשר אתנו לכל עמי הארץ, להביא אליהם, על כולם יחד, את ברכת אב המון גוים [אברהם] 'ונברכו בכך כל משפחות האדמה'. מלא אושר אני לקוות כי ספרותנו העתידה בארץ התחיה, תדע לכלכל את גאון רוחה ואת מטרתה העליונה... תחייתה של ספרותנו החדשה, שתתאחד עם מקור הקודש של ספרותנו הישנה"⁵⁵.

ועוד כתב: "כל פיתוחו של כשרון הדיבור וההסברה הספרותית, סופו להביא לידי התעודה הנבואית של הפיכת שפה ברורה לכל העמים, לקרוא כולם בשם ה'. אם כן הרינו רואים בפריחתה של הספרות גם כן הזרחת אורו של משיח בעולם. וההפרחה של פיתוח השפה מתגלה היא בכל הענינים, בחול כבקודש, בטמא כבטהור"⁵⁶.

כוונת הרב לבאר, שהמריבות שבין קבוצה לקבוצה, בין עם לעם, נובעות מחוסר הבנה הדדית. ככל שחכמת הסמנטיקה מתקדמת ויש אפשרות להבהיר לשני מה הן מחשבותיו של המדבר, כך מתרבים השלום וההבנה ההדדית. על כך אמרו חז"ל בסוף מסכת עדויות, כי אליהו בא להביא שלום לעולם. וכפי שבלכול הלשון בדור הפלגה הביא לפירוודי לבבות – כך הדייקנות בהבעת הרעיונות תביא לסובלנות הדדית.

פרק ט - על העיתונים

הרב פנה לעורכי העיתונים לבל ישפילו את רמת הנושאים הנידונים בעיתון למען יהיו רצויים לאותם מחוסרי חכמה שבציבור. על העיתונים לדון בנושאים מכובדים, כדי להגביה את רמת המחשבה של רוב הקוראים. וכך כתב: "אמנם דעת הקהל הולכת ומתפתחת, והספרות הטובה היא בודאי האמצעי הישר לפיתוחה ושכלולה. והעיתונות הדואגת לפיתוחה של דעת הקהל, צריכה היא לעמוד ולהשתדל שתשאר עומדת תמיד על מדרגה יותר גבוהה ומפותחת מהמדריגה של דעת הקהל בהווה"⁵⁷.

54. =משה רבינו, על פי סוטה יג ע"ב.

55. אגרות הראי"ה, ח"ד, עמ' קג-קד.

56. שמונה קבצים, א, קעו.

57. אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' ח.

הרב כתב אל עורך העיתון "ניר", שינסה להציג כתבות בעלות רמה מקצועית ומדעית-עיונית. "רק כדי שיהיה הדבר שוה ג"כ לכל נפש, הנני חושב להבא לצרף לו בעז"ה חלקים פופולריים [האהובים על המונים רבים]. אבל חלילה לקבוע לנו (אורגן) [בטאון] שיהיה עיקרו (פולמי) [בעלי אופי מלחמתי, העוסק בהתקפות גסות על מתנגדינו]. זה לא יועיל מאומה תועלת של אמת, כי אם יזעזע את הלככות זעזועים ארעיים, שהם עלולים להביא מדנים ורתיחת דמים, לא אורה ומנוחה, ואהבת העבודה לשם ה' למען עמו ונחלתו"⁵⁸.

לעורך עיתון דתי לאומי, הרב מאיר בר אילן, כתב הרב (בשנת תרע"א) כמה עצות חשובות. באותה עת היו לציבורנו שני אישים חשובים שהיו ת"ח וגם עסקו בהיסטוריה כללית בשיטת ה"השכלה". [א] שוב ושוב היה העיתון משבח שני אישים הללו. הרב טען כלפי זה, שהיא תעודת עניות לציבורנו, בכך שאנו משתבחים בשני אישים אלו בלבד. [ב] ועוד העיר, שכאשר מותחים ביקורת על הסופרים החופשיים, אם אין מפרטים באלו עניינים שגו, אלא מטשטשים את הביקורת ע"י הצגתה באופן כללי בלבד – אין בכך תועלת. [ג] העיתון הביא מאמר של סופר אחד שהיה מתהדר שוב ושוב בעובדה ש"אין אני מהחרדים". הבאת אימרה זו בעיתון שלנו נראית כחנופה מיותרת. [ד] הביאו בגיליון מסויים תיאור מסע של נוסע למדינה רחוקה, ושם מופיע ביטוי: "הפנים המלככות עם לחיים אדומות של הרבה מבנות הארץ". הרב גער בעורך על שלא פיקח על הדבר, שאין לשבח את יופיין של נשים זרות. הרב ראה בזה חיקוי זול למנהג תרבות אירופה. "בכגון אלו, אין אנו צריכים להביט כלל על המודרניות, כי אם להלחם בה בכל עוז טוהר הרוח שלנו". [ה] עוד מתח ביקורת על אחד הציורים הבלתי צנועים שהתפרסמו בעיתון⁵⁹.

הרב פנה לאגודת "המזרחית" שיתמכו כספית בכלכלת הסופרים והמשוררים וכל בעלי כשרון אמנותי, המוכשרים לפתח מחשבה צלולה בעניין התחייה הלאומית מנקודת קדושתה העליונה. חייבים אנו "לחפש כמטמונים אחר כוחות רעננים נסתרים מאתנו, ולאמץ את הכוחות הגלויים; לאמץ במות ספרותיות ע"י עיתונים וירחונים וכל מיני השפעה כאלה"⁶⁰.

58. שם, ח"א, עמ' רמב.

59. שם, ח"ב, עמ' כ-כא.

60. שם, עמ' קלו.

פרק י - סגנון הכתיבה

הרב עודד הופעת ירחונים וכתבי עת, וכן הופעת עיתון דתי. נותרו לנו לפליטה כמה הדרכות שהרב יעץ, והן כפנינים. הוא כותב לעורך אחד: "אין לכחד את התועלת הגדולה שתוכל ספרות ערוכה בכל התכסיסים הזמניים [כלומר: הסגנון המודרני שבהווה] לעשות בשביל בנין בית ישראל ותיקוני בדקיו אשר רבו. אבל, אהובי לבבי ונפשי, אנו צריכים להיות נכונים לא רק בדברי התעוררות בעלמא היוצאים מן הלב, אע"פ שגם הם טובים לפעמים, כי אם בעיקר בדברי דיעה והשכלה עמוקה היוצאת מן המוח החושב. וזה ישוב לנו כשנסול [נסלול] דרך להבחירים בבעלי הכשרון שבמצויינים שבין תלמידי חכמים הצעירים, שיהיו יודעים פרק בחלק העיוני שבתורה, המקור לכל דעה נשגבה וכל רגש עדין וקדוש... ועל ידי היחידים המצויינים הללו נזכה להעמיד בצד הספרות של ההלכה, וההגדה הרגילה, עוד ספרות 'ספרותית' קדושה ומאירה, מלאה כל הוד וזיו חיים במלוא המובן של המלה, באופן אשר תעלה ביופיה והדרה, וקל וחומר באמתתה ועוז גבורתה, על כל הקסם הנמצא כעת בהספרות החדשה, אשר היא מלאה בפנינותיה הרבות רעל והשחתה. ואז ילוו אלינו מחנות וגדודים, גם מהחיל הנופל אל האויב [כלומר: חלק ניכר מעם ישראל יטשו את שייכותם לחילוניים, ויצטרפו אלינו]"⁶¹.

פרק יא - כתיבה המייעלת את הבנת התורה

הרב היה אוצר מלא חכמה, והקיף את כל המקצועות שבתורה. יחד עם זאת, הוא ידע להעריך את הסדרנות. למערכת "זהב הארץ" שעסקו בהלכה ובאגדה, הדריך "שלא להתגדר בפולפולים, כי אם לכתוב ערכים בצורתם של הערכים אשר בספרי הכללים"⁶². הרב לא פירט כאן אל איזה ספרים התכוון, אבל במכתב לבנו הרצי"ה זצ"ל⁶³ כתב בשנת תרע"ד: "ידעת תשוקתי להיות רגיל בספרי הכללים, כהכריתות [לר"ש מקינון], גופי הלכות [לרב ניסים שלמה אלגאזי], והאחרונים שב שמעתתא [ממחבר "קצות החושן"], ארעא דרבנן [לרב יעקב אלגאזי], יד מלאכי וכיו"ב. הם אינם קשים לקנין, ומועילים בהכללתם. וכבר העיר על זה ספר של"ה"⁶⁴.

61. שם, ח"א, עמ' רמד-רמה.

62. שם, עמ' שלז.

63. אגרות הראי"ה, ח"ב, עמ' רצז.

64. תורה שבעל פה, פרקי הכללים.

יש צורך גדול בעריכת מפתחות לכל הנושאים הנשגכים שבספרים המרובים שנכתבו בתורה שבעל פה. כן צריך להכין להם מבואות. חשוב לסדר ספרי כללים – על כך כתב הרב ב"אורות הקודש"⁶⁵.

לחתנו (מאשתו הראשונה) כתב הרב הדרכה להצלחה בלימוד תורה: "מאד חפצתי שתרגיל עצמך לעיין בסוגיות מיוחדות, לא לבקש פלפולים כי אם התמצית הנקי העולה מדברי הגמרא תוספות וראשונים, וגם מהאחרונים המדברים בענין זה. ומה טוב אם היית מעלה את התמצית על הכתב, גם בלא חידוש, כי אם ע"פ דרכם של המאספים הספרדים. אלא שהם נטו ללקוט מהאחרונים יותר מהראשונים, ודרך הלימוד המביא את ברכתו האמתית היא שהעיקר יהיו דברי הראשונים, ודברי האחרונים תבלין להם"⁶⁶.

כאשר לימד הרצי"ה בני נוער בשווייץ, הדריך אותו הרב: "התחזק בני יקירי... בהסדר של הלימוד התלמודי... לעבור על הסוגיא הנלמדת בדיוק הראוי, בתחילה ע"פ רש"י ותוס'... ומה טוב אם תעבור על ביאורי הגר"א באלה הענינים... ומה טוב אם תתרגל להניח על הכתב את תמצית הסוגיא וחילוקי שיטותיה, אפילו בלא חידוש"⁶⁷.

כאשר כותב אדם מאמר כדי ללמד רעיון או להסביר מושג רוחני אל קוראי דברו, עליו לפרט את הפרטים כדי שדבריו יובנו היטב, וכן כדי לשכנע בצדקת דבריו: "לפתיח את הספרות בתוכני אמת וקודש [שהם] מקוריים, צריכים בעלי המחשבה שהגיונותיהם נובעים ממקור הקודש להרגיל עצמם בפירוט המחשבות. כי השטף הגדול שאור הקודש שוטף על הנשמה, גורם שהדברים שיסודם באצילות עליונה באים סתומים, (והדרישות) [והדרשות] הספרותיות אינן מתפרטות, ומתוך כך העולם נשאר עומד ותוהה מבלי דעת מה הוא תוכן שכל הוגי דעת קודש הללו מרצים לפניו. וכל ההשפעה נשארת לפי זה רק על יסוד הרגשה פנימית, השרויה בתמותה אצל ההמון כולו, ועל יסוד המעוף השמיימי של יחידי סגולה; אבל נעלם דבר מכל הקהל. עד שיפורטו הדברים, טיף אחר טיף"⁶⁸.

65. ח"ג, "ראש דבר", עמ' יט.

66. גנוי הראי"ה, חוברת "תורה", עמ' 27; במהד' השניה – עמ' 108-109.

67. אגרות הראי"ה, ח"ד, עמ' לו; אורות התורה, הוצ' מוסד הרב קוק, עמ' מב.

68. שמונה קבצים, ג, רפה.